

KOBİ'LERDE ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARININ İYİLEŞTİRİLMESİ*

Prof. Dr. Tankut CENTEL**

GİRİŞ

Sanayi devrimi sonrasında ilkel şartları kaybolmuş bulunmakla birlikte, günümüz dünyasında çocuk istihdamının yoğun olduğu görülür. Nitekim, iktisaden az gelişmiş ülkelerde 10-24 yaş grubundaki çocukların % 18'den çoğu, çalışma yaşamı içinde yer alır. Bunlar içinde çocuk emeğinin istismarına, yoğun olarak, Asya ve Latin Amerika ülkelerinde raslanır. Buna göre, çocuk işgücüne ilişkin sayısal verilerin, genelde çocuk çalıştırmanın iktisaden az gelişmişliğin bir belirtisi olduğu görülür. Gerçekten, iktisaden gelişmiş ülkelerdeki 15 yaşından küçüklerin % 0.5'i çalıştırılırken, iktisaden az gelişmiş ülkelerde bu oran % 4.6'ya yükselir. Yine, iktisaden az gelişmiş ülkelerin, çocukların öğrenim olanaklarını da yeterince gözettileri söylenemez. Nitekim, iktisaden gelişmiş ülkelerin, temel öğrenim süresini 8 ve bazı durumlarda 9 yıla kadar uzatmalarına karşılık; iktisaden az gelişmiş bazı Latin Amerika ülkelerinde bu süre, 4-5 yıla inebilmektedir. Anılan ülkeleri buna iten neden ise, yoksulluktan kaynaklanan bina ve öğretmen kıtlığı türünden okul olanaklarının yetersizliğidir.

I. TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞGÜCÜ

1. İktisadi Faliyet Alanları Açısından Çocuk İstihdamı

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verileri bakımından, Türkiye'de 12-19 yaş grubunda 3.430.075 çocuk, işgücü içinde yer almaktadır. Bunlardan 3.020.633'ü (% 88) istihdam edilmektedir. 12-19 yaş grubundaki işgücü, toplam nüfusun % 34.1'lik bölümünü oluşturarak, anılan yaş grubundaki her üç çocukta birinin işgücü içinde yer aldığını göstermektedir. Buna karşılık, 409, 442 çocuk (% 12), işsiz durumdadır.

* IPEC Projesi çerçevesinde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından düzenlenmiş bulunan "KOBİ'ler ve Çalışan Çocuklar" seminerine sunulan tebliğin metnidir.

** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı

Ülkemizde 12-19 yaş grubunun en yoğun olarak istihdam edildiği iktisadi alan, % 62.8'le tarım alanıdır. Bunu % 17'lik oranla, imalat sanayii izlemektedir. Diğer bir dikkat çekici veri de, toplam istihdam edilen kız çocukların % 80.7 gibi yüksek bir oranının, tarım sektöründe çalıştığı göstermektedir. Nihayet, imalat sanayiinin ardından, iktisadi faaliyet kolu bakımından, ticaret ve toplum hizmetlerinde istihdam edilen çocuklar gelmektedir.

2. KOBİ'lerde Çocuk İstihdamı

1-24 kişi çalıştıran işyerleri olarak KOBİ'lerde:

12-14 yaş grubundaki toplam 666.209 kişiden 642.897'si (% 92.2) istihdam edilmektedir. Buna göre de, 12-19 yaş grubundaki toplam 3.020.633 kişiden 2.814.417 kişi, yani % 93.2'lik bölüm, KOBİ'lerde çalıştırılmaktadır. Böylelikle, 12-19 yaş grubu içinde istihdam edilenlerin çok büyük bir çoğunluğunun, büyük ölçekli işletmeler yerine, KOBİ'lerde çalıştığı görülmektedir.

II. ÇOCUK İŞGÜCÜNE YÖNELME NEDENLERİ

Genel olarak, çocuk işçiliğinin daha çok tarım toplumundan çıkmakta olan toplumlarda yaygınlaşma eğilimini taşıdığı gözlemlenir. Söz konusu toplumlardaki çocuk işçiliği olgusu, yoksulluk kavramıyla açıklanmaya çalışılır. Nitekim, çalışma yaşamı içinde yer alan çocukların, genellikle alt gelir gruplarına mensup ailelerden geldikleri, herkesce bilinmektedir. Bunun gibi, çocuk işçiliğinin en önemli nedeni olarak, ülkemizde de yoksulluğun gösterildiği görülmektedir.

Diğer yandan, çocuk işçiliğine ilişkin olarak 1991 yılında yapılmış bir alan çalışmasının verileri temel alındığında; çocuk işçinin çalışmak isteme nedenleri arasında:

- Ailesinin onun ekonomik katkısına gereksinme duyması (% 34.7);
- Meslek edinmek istemesi (% 22);
- Okumaktan hoşlanmaması (% 20.5);
- Yalnızlık duyması ve arkadaşlarına özenmesi (% 9.4);
- Boş gezmek istemeyip daha çok cep harçlığı edinmek istemesi (% 11.6);
- Diğer nedenler (% 11.7);

gibi etkenlerin sıralandığı görülmektedir.

Bunun gibi, yine aynı araştırmada, çocukların okulu sürdürmeme nedenleri içinde:

- Kendisinin isteksizliği (% 27.9);

- Ailesinin onun ekonomik katkısına ihtiyacı olması (% 24);
- Üstüste iki yıl sınıfta kaldığı için belge almış olması (% 21.2);
- Başarısızlığı yüzünden okuyamayacağına karar vermesi (% 7.2);
- Yakında okul bulunmaması (% 7),
- Ailesinin okutmaması (% 5);
- Ailesinin kız olduğu için okutmak istememesi (% 2.2);
- Bir üst okul için konulan giriş sınavını kazanamamış olması (% 1.6);
- Diğer nedenler (% 3.9);

gibi etkenlere yer verilmektedir.

Gerek çocuğun bizzat çalışmak istemesine ve gerekse yine çocuğun öğrenimi sürdürmeyi istememesine yolaçan etkenlerin içinde, dikkat edileceği üzere, aileye olan ekonomik katkı başı çekmektedir. Gerçekten, çocuğun çalışması; aile açısından, gelir anlamını taşır. Öte yandan, çocuk işgücü, özellikle KOBİ'lerdeki bazı işverenler bakımından, ucuz işgücü ve bizzat çocuk tarafından da kazanç olarak algılanabilir. Bu yüzden, çocuk istihdamı şartlarının iyileştirilmesinde, bütün bu yolda algılanan değer yargılarının ortadan kaldırılması, son derece önemlidir. Bunun için de, çocuğun çalışması yönündeki aileden veya KOBİ işvereninden yahut bizzat çocuğun kendisinden kaynaklanan bu gibi algılamalara karşı, sözkonusu kesimlerin duyarlılığının artırılması zorunludur. Nitekim, çocuk istihdamı şartlarını iyileştirmede herşeyi koruyucu mevzuattan beklemek, son derece yanlış olur. Bu bağlamda, çocuk istihdamına ilişkin en mükemmel hukuki düzenlemelerin dahi, tekbaşlarına çocuk işçiliğini önleyemedikleri, herkesçe bilinen bir gerçektir. Gerçekten, hukuki düzenlemeler, çocuk istismarını önleyici birer sihirli değnek değildir. Tam aksine, sıkı ve katkı bir koruyucu mevzuat ağı, çocuk istismarının yoğun olduğu kayıtlı ekonomi dışına kaçışı hızlandırmaktadır.

III. KOBİ'LERDEKİ ÇOCUK İSTİHDAMI ŞARTLARININ İYİLEŞTİRİLMESİ

1. KOBİ'lerin Yapısı İçinde Çocukların Faaliyet Türleri

KOBİ'lerde çalışan çocukları, iki temel perspektif içinde ele almak gerekir. Nitekim, buralarda faaliyet gösteren çocukların bir bölümü, "işçi" ve diğer bölümü de, "çırak" statüsündedir. Bu bağlamda üretim içinde yer alan ve işverene iş sözleşmesiyle bağlı bulunan kesimi, küçük işçi kategorisi içinde; buna karşılık, üretime katılmayıp KOBİ'de bir meslek öğrenmek üzere bulunan çocukları da, mesleki eğitim ilişkisi içinde çırak olarak değerlendirmek gerekir. KOBİ'lerde faaliyet gösteren çocukların böyle bir ikili ayırım içinde ele alınması, iyileştirme konusunda da birbirinden farklı

önlem ve öneri-lerin getirilmesine yolaçar. Bununla birlikte, mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması zorunluğu, her iki kesimi ilgilendiren çalışma şartlarının kesiştiği bir noktadır.

Diğer yandan, KOBİ'lerin yapısına bakıldığında; bunların, çoğunluk itibarıyla, mesleki eğitim ilişkisi içinde bulunan çocukları, yani çırak statüsündeki küçükleri kapsadıkları görülür. Nitekim sözgelimi TİSK-IPEC Projesi Anket Çalışması sonuçlarına göre de, sanayi sitelerinde metal sektöründe çalışan çocukların % 76.1'i çıraklık sözleşmesine göre eğitim görmektedir. Buna karşılık, enformel sektör içinde kalan işlerinde, "çırak" adı altında "çocuk işçi" istihdamının yaygın olduğu gözlemlenir.

2. KOBİ'lerde Çocuk İşçi İstihdamının İyileştirilmesi

a) Aile yaşam koşullarının düzeltilmesi

Çocukların çalıştırılmasının başlıca nedenleri içinde, daha önce belirtildiği üzere, işçi ailelerinin yoksulluğu yer alır. Nitekim, işçi ailelerinin yaşam şartları ve bu arada, özellikle ekonomik durumu düzeltilemediği sürece, çocuk işçiliğini önlemek mümkün değildir. Çünkü, çocuklar, aile yaşam koşullarının elverişsiz olması ve ailelerinin yoksulluğu yüzünden, erken yaşta çalışma yaşamına itilir. Bu bakımdan, çocuk istihdamı şartlarını iyileştirmenin yolu, ailelerinin bunları çalışma yaşamına katılmaya itmeyecek bir yaşam düzeyine kavuşturulmasından geçmektedir.

b) Temel öğrenim yükümünün uygulanması

Temel öğrenim yükümünün uygulanması, çocuk işçiliği şartlarının iyileştirilmesinde büyük önem taşır. Çünkü, temel öğrenim görme yükümü uygulanmadığı takdirde, en mükemmel hukuki düzenlemelere rağmen, belirli bir yaşın altındaki çocukların çalıştırılmalarını önlemek imkansızlaşır. Bu anlamda, temel öğrenim görme yükümünün gereğince uygulanması, zorunlu öğrenim çağındaki çocukların istihdamını engellemekte ve ders saatleri dışında değişik alanlarda çalışan çocukların denetimini sağlamaktadır.

Ülkemizde uygulanan zorunlu temel öğrenim süresi, çocuk işçiliği şartlarının iyileştirilmesi konusunda, oldukça kısaydı. Nitekim, ilkökul mezunlarının sadece yarısının, ortaokula devam ettiği; öteki yarısının ise, herhangi bir mesleki öğrenimden geçmeden çalışma yaşamına atıldığı ve özellikle kırsal kesimdeki ilkökul mezunlarının büyük çoğunluğunun, birkaç yıl geçtikten sonra sadece okur-yazar durumuna düştüğü belirtilmekteydi.

Temel öğretimden beklenen toplumsal yararın gerçekleşmesi ve de öğrenim gören çocukların ekonomik bakımdan daha verimli olmalarına olanak sağlanması için, bu konuda:

- Mesleki ve teknik öğrenimin ilkököl sonrası bir aşama olarak yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi;

- (Zorunlu) temel öğrenim süresinin uzatılması (sekiz yıla çıkarılması); gibi çözüm yollarının düşünülmesi gerekmektedir.

Sekiz yıllık kesintisiz zorunlu temel eğitimi öngören 4306 sayılı Yasa, bu sorunu çözmüştür.

Ancak, bu durum, temel öğrenim yükümlüsü çocukların hangi biçimde olursa olsun çalıştırılmayacağı anlamını taşımamaktadır. Nitekim, temel öğrenim yükümlüsü çocuklar, ilköğrenim kurumlarına devam ettikleri belgelenmek ve bunların çalıştırılmasını düzenleyen yasa hükümlerine uyulmak koşuluyla, ders saatleri dışında istihdam edilebilir. İlköğrenim çağında olup da zorunlu temel öğretim kurumlarına devam etmeyenleri ücretli veya ücretsiz olarak istihdam edenler hakkında ise, 2 aya kadar hafif hapis cezasıyla birlikte hafif para cezasına hükmolunması öngörülmüştür.

Öte yandan, ilköğretimde yüzde yüz olması öngörülen okullaşma hedefine ulaşılmış değildir. Bunun başlıca nedenleri olarak da; İlköğretimde yeni fizik kapasite yaratılmasında sınırlılık, derslik ve okul sayılarındaki yetersizlik, öğretmen dağılımındaki dengesizlik gibi etkenlerin yanısıra, ilkököl programlarının temel öğretimin amaçlarına uygun biçimde geliştirilmemiş olması ile araç ve gereç eksiklikleri gösterilmektedir.

3. KOBİ'lerde Çırakların Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi

a) Mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması

Ailesinin ekonomik ve kültürel durumu veya eğitime duyulan güvensizlik ya da genel eğitim sisteminin gereksinimleri karşılamadığı inancı gibi etkenlerle öğrenimini sürdürmeyip çalışma yaşamına katılan çocuklar için, bunların biran önce bir mesleğe sahip olmaları düşünülmelidir. Bunun içinde de, mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması zorunludur. Nitekim, meslek eğitiminin KOBİ'lerde geliştirilmesi yolunda "çıraklık" kurumuna ağırlık verilmesi düşüncesi, ülkemizde 70'li yılların başından itibaren yerleşmiş ve mevzuat açısından da, sözkonusu gelişmeler, son olarak 1986 yılında çıkarılan 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu'yla sonuçlanmıştır.

b) Mesleki eğitimin önemi

Ülkede başlatılan gelişme hamlesinin başarıya ulaşabilmesi, yetişmiş nitelikli ve ara insan gücünün biran önce sağlanmasına bağlıdır. Çünkü, kalkınma; yenilikleri, onları teorik ve uygulamalı olarak izleyebilecek rekabet gücü kazandırılmış insanlarla gerçekleştirilebilecektir. Bunun da yolu, mesleki eğitime verilen önemdir. Söz konusu

hedefe daha kalıcı biçimde yaklaşılabileceği; devlete daha ucuza malolan çıraklık eğitim sistemine, ayrı bir önemin verilmesi gerekecektir.

Gerçekten, organize/orta ölçekli sanayi sitelerine getirilen çıraklık eğitim merkezi kurma zorunluğu, devletin bu alana büyük paralar ödeyerek yatırım yapmasını önemli ölçüde ortadan kaldırır. Sonra, bir dersliğin haftada bir gün teorik eğitime alınan altı şube tarafından kullanılması, az mekanla çok sayıda öğrenci kitlesine eğitim verilmesi olanağını yaratmaktadır. Bunun gibi, bir meslek dersi öğretmenin haftada dört şubenin dersine girmesi de, öğretmen başına eğitilen kitleyi artırmakta ve az sayıdaki öğretmenle çok sayıda öğrencinin eğitimini gerçekleştirmektedir. Nihayet, devletin bütçeden çok büyük harcamalarla kurduğu atölyeler, kısa bir süre sonra hızla gelişen teknolojinin gerisinde kalırken; pratik eğitimlerini işletmelerde gören öğrenciler, devlete sıfır maliyet yüklemektedir.

Çıraklık eğitimi, mesleki eğitime tanınan önem sayesinde, kamuoyunda büyük kabul görmüş ve çırak sayısında büyük bir artış görülmüştür. Nitekim, 3308 sayılı Yasa'nın ilk yürürlük yılında çırak sayısı 13.000'den 86.000'e çıkmıştır. Söz konusu yasa çıraklık eğitimi uygulamalarının olanaklar ölçüsünde il ve meslekler itibarıyla kademeli bir biçimde yaygınlaştırılmasını öngördüğü için, değişik tarihlerde uygulama kapsamına yeni il ve meslekler eklenmiştir. Günümüzde Çıraklık MEK'nun uygulaması, 70 il düzeyinde, 74 meslek dalına yöneliktir. İlk ve meslekler düzeyinde çıraklık eğitime, halen toplam 200.000'i aşkın çırak öğrenci devam etmektedir. Söz konusu mesleki eğitim faaliyetlerini yürütmek üzere açılmış bulunan çıraklık eğitimi merkezlerinin sayısının 280 olduğu belirtilmektedir.

Bütün bunlara karşılık, güncel meslek dalı sayısı, mevcut meslek dalları sayısının çok çok üzerindedir. Bunun gibi, her ilde meslek dallarına aynı yoğunlukta ilgiye gösterilmemektedir. Nitekim, altmışa yakın meslek dalını uygulayan illere karşılık, 10-15 meslek dalına yerveren illere de raslanmaktadır. Diğer yandan, bazı meslek dalları yaklaşık 70 ilde uygulanırken, bazı meslek dallarına ise sadece 2-3 ilde yerverildiği gözlemlenmektedir.

IV. KOBİ'LERDEKİ ÇOCUK ÇALIŞMA KOŞULLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Çocuk İşçiliğinin Değerlendirmesi

a) Yasal korumanın genişliği

Çocuk işçiliğini düzenleyen hukuki kurallara topluca bakıldığında; asgari çalışma yaşına ilişkin ulusal düzenlemelerin, genelde uluslararası normlara yaklaştığı ve hatta yer yer bunları yakaladığı görülür. Özellikle, İş K. m. 67'deki düzenleme, söz konusu korumanın genişliğini göstermeye yeterlidir. Günümüzde sorun, tarım sektörü gibi

bazı kesimlerin ülkemizde iş yasalarının uygulama alanına alınmamış olmaları yüzünden anılan uygulamalardan yararlanamayışına dayanmaktadır.

b) Etkili bir devlet denetiminin oluşturulması

KOBİ'lerde çalışan işçi çocukların çalışma koşullarını iyileştirmede yasal düzenlemeleri yaşama geçirecek bir diğer etken, devlet denetiminin etkili kılınmasıdır. Nitekim, etkili bir devlet denetimi oluşturulamadığı sürece, en mükemmel hukuki düzenlemelerin dahi uygulamaya geçirilemediği tarihi süreç içinde yeterince kanıtlanmıştır. Bu açıdan, çocuk istihdamı şartlarının iyileştirilmesinde devlet, herşeyden önce yeterli sayıda ve deneyimi olan elemanlardan kurulu bir denetim örgütünü gerçekleştirmek zorundadır. Bunun için de; devlet denetim örgütünün dağınlık, görev aynılığı, eşgüdüm eksikliği ve personel yetersizliği gibi yapısal aksaklıklardan acilen arındırılması gerekir.

Ancak, etkili bir devlet denetimi, işlerine sadece yüksek idari para cezalarını uygulama anlamını taşımaz. Burada esas olan, işverene kendisinin devlet denetim örgütüne izlendiği ve koruyucu mevzuat hükümlerine uymayacak herkesin ceza yaptırımıyla karşılaşacağı izleminin yaratılmasıdır. Bu bakımdan, devlet denetim örgütü, öncelikle KOBİ'lerin durumunu ele almak ve diğerlerinde ise, görece esnek davranmalıdır. Sözkonusu esneklik de, çocuk istihdamı koşullarına uymamakta direnen veya uymayacağı açıklıkla belli olan işlerinin yakın izlemeye kalınmasını ve salt bu gibi durumlar için idari para cezalarının mutlak biçimde uygulanmasını içerir. Aksi takdirde, formel ve enformel sektörler arasında haklı görülemeyecek farklılıkları, bizzat devletin kendisi yaratmış olur.

2. Çıraklık Eğitimin Değerlendirmesi

a) Çıraklık eğitimin kapsamı

Çıraklara mesleklerinin teorik eğitimi, Devlet tarafından çıraklık eğitimi merkezlerinde; pratik eğitimleri ise, gerçek iş ortamında, yani işlerinde verilmektedir. Çıraklık eğitimi-nin daha yaygın bir biçimde uygulanmasını sağlamak üzere, a) çıraklar ile işverenlere bazı maddi olanaklar tanınmaktadır. Nitekim, çıraklar, öğrenci olarak kabul edilmekte ve bütün öğrencilik haklarından yararlanmaları sağlanmaktadır. Ayrıca, çırak öğrencilerin sigorta primleri de, Devlet tarafından karşılanmaktadır. Böyle bir uygulama, işvereni de, önemli bir yükten kurtarmaktadır. Bunun gibi, çıraklara ödenen ücretlerin hertürlü vergiden ayırık tutulması ve gider olarak kabul edilmesi de, özendirici olmaktadır.

3308 sayılı Yasa, iş yaşamına disiplin getirmiştir. Nitekim, çıraklık eğitimi sonucunda verilmekte olan kalfalık ve ustalık belgelerine iş hayatında geçerlik kazandırılmıştır. Çünkü, ustalık belgesi sahibi olmayan veya bu belgeye sahip olanları işlerinde çalıştırmayan kişilerin bağımsız işyeri açmaları yasaklanmıştır.

b) Çıraklık eğitiminin sorunları**aa) Altyapı**

Çıraklık eğitimi merkezleri bakımından, eğitime elverişli yeterli sayıda bina bulunmamaktadır. Yeni bina yapımı için de, yeterli kapasiteye sahip bulunmayan yerler veya mevcut eğitim kurumlarına ait binalar kullanılarak, ihtiyaca tam olarak cevap vermeyen yerler seçilmektedir. Bu yüzden, çıraklık eğitiminden beklenen verimin sağlanabilmesi için, projeli bina ihtiyacının en kısa sürede karşılanması gerekmektedir.

bb) Bütçe

Yeni açılan çıraklık eğitimi merkezlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi için, genel bütçeden çıraklık eğitime ayrılan payın yeterli duruma getirilmesi ve ayrıca Çıraklık ve Mesleki Teknik Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonu'ndan karşılanan ödeneğin artırılması gerekmektedir.

cc) Personel

Çıraklık eğitiminde gerek eğitim/öğretim ve gerekse idari personel, oldukça yetersiz durumdadır. Bazı meslek dallarında öğretmen yetiştirecek yükseköğretim kurumunun bulunmaması, gerekli verimi düşürmektedir. Bunun gibi, idari personel yetersizliği de, çıraklık işlemlerinin sağlıklı ve hızlı bir biçimde yürütülmesini engellemektedir.

dd) Denetim

Denetime ilişkin Yönetmelik tarafından kurulması öngörülen İnceleme ve Denetleme İhtisas Komisyonları, gereken maddi kaynağın sağlanamamış olması yüzünden bugüne kadar işletilememiştir. Buna ilişkin maddi kaynağın, Çıraklık ve Mesleki Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Fonu'ndan ayrılması uygun olacaktır.

Diğer yandan, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın müfettişleri, denetimlerinde yeterince duyarlı davranmamaktadır. Bu bakımdan, iş ve sigorta müfettişlerinin, işlemlerindeki eğitimde 3308 sayılı Yasa hükümlerine uyulup uyulmadığını denetlerken, gereken duyarlılığı göstermeleri gerekir.

ee) İşyerlerini sınıflandırma

KOBİ'ler içinde esnaf ve sanatkarlar odasına kayıtlı olmasına karşılık, çıraklık eğitimi yapılabilirliği açısından herhangi bir sınıfa ayrılmamış bulunan işyerleri çoğunluktadır. Bu konuda, 507 sayılı Yasa kapsamında kurulan işyeri denetleme ve danışma gruplarının sözkonusu sınıflandırmayı yapmaları, çırak çalışma koşullarını iyileştirmede son derece yararlı olacaktır.

ff) Çıracak temini

3308 sayılı Yasa kapsamında eğitim yaptırmak isteyip de çıracak bulmakta güçlük çeken işlerinin sayısı oldukça yüksektir. Nitekim, TİSK-IPEC Projesi Anket Çalışması'nın sonuçlarına göre, her iki işyerinden birinin çıracak bulmakta güçlük çektiğini göstermektedir. Bu bağlamda, işverenler, kendilerine çıracak temininde çıracaklık eğitim merkezlerinin yardımcı olmalarını istemektedir. İşverenlerin çıracaklarını çıracaklık eğitim merkezleri aracılığıyla temin etmeleri de, bunların yasal olarak çalıştırılmalarında ilk adını oluşturacaktır.

gg) Enformel sektöre kayma

Kırsal kökenli nüfusun hızla kentlere göçü, enformel sektörü ortaya çıkarmıştır. Sözkonusu sektör, kente gelen önemli bir nüfus grubuna iş ve gelir olanağı yaratmaktadır. Bu kesimin faaliyetleri, çok az sermaye ve beceri gerektirdiğinden, giderek genişlemiş ve bunlarda çalışanların önemli bir bölümünü, çocuklar oluşturmuştur.

Kent ekonomisinde çocuk işgücünün çok yaygın olarak kullanıldığı diğer bir alan, KOBİ'lerdeki enformel çıracaklıktır. Sözkonusu sektörde çalışan çocuklar; düzensiz ve iş disiplininden uzak bir çalışma ortamı içinde bulunmaları nedeniyle, gelecekteki düzenlik ve bir iş disiplinini gerektiren formel sektörde istihdam edilmelerini zorlaştırmaktadır.

Sonsöz

Çalışan çocuklarda gelecek beklenti düzeyi, genellikle düşüktür. Nitekim, çalışan çocuk, yetişmesi gereken çağda eğitimden koptuğu için, yaşlarının karşılaştığı kültürel uyarıcı etkenlerden uzak kalır. Bu bağlamda, çalışan çocuklar, kişiliklerini olumsuz yönde etkileyecek tehlikeli bir durumla karşılaşır. Çünkü, özlemlerini dile getiremeyip içine bastıran çocuk, ileride içe dönük veya sinik ya da pervasız, öfkeli ve hınç dolu bir insan kişiliğine dönüşebilir. Bunun içindir ki; çocuğun, umut ve beklenti yönünde, dıştan motive edilmesi gerekir.

Çocuk çalışma koşullarının iyileştirilmesi konusunda, hem işçi ve işveren ve hem de devlet kesimlerine önemli görevler düşmektedir. Gerçekten iyileştirmeye yönelik hazırlık çalışmalarında, öncelikle sözkonusu kesimlerin duyarlı kılınmaları gerekir. Bu bağlamda, çocuk emeğinin temelde ekonomik olmadığı, gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim, erken yaşta ve uygun olmayan şartlarda çalıştırılacak çocuklar; beden ve ruh yapılarının gelişme olanağını bulamaması karşısında, yetişkin dönemlerinde çok daha az verimli olacaklardır. Buna karşılık, çalışma koşulları iyileştirilmiş çocuklar, gelecekte daha uzun süreyle ülke ekonomisine katkıda bulunabilecektir.